

Marta Pikor-Niedziałek

Uniwersytet Rzeszowski

DYSKURS WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKOZNAWSTWIE ANGLOJĘZYCZNYM

1. Wstęp

W pierwszej części artykułu autorka przedstawia główne założenia językoznawstwa funkcjonalnego, w którym analiza funkcji języka i dyskursu oraz pragmatyka językowa odgrywają zasadniczą rolę. W kolejnych sekcjach artykułu omówione zostały główne podejścia do analizy dyskursu i ich zakres oraz pragmatyka językowa. Uwagi końcowe poświęcone są problemowi wielozakresowości analizy dyskursu oraz pragmatyki, jak również relacji pomiędzy analizą dyskursu a paralingwistyką.

2. Podstawowe założenia językoznawstwa funkcjonalnego

Językoznawstwo funkcjonalne jest niewątpliwie reprezentowane przez szereg nurtów, a najbardziej znani jego reprezentanci to: Kuno [1972], łączący składnię formalną z interpretacją funkcjonalną, Halliday [1978], uważający funkcję komunikatywno-interakcyjną za podstawową funkcję języka, Martinet [1962], podkreślający związek pomiędzy celami komunikacyjnymi użytkownika języka a środkami językowymi, Bondarko [1991], dla którego podstawowym celem gramatyki funkcjonalnej jest analiza postępująca od znaczenia do formy, oraz Chafe [1994], który postuluje analizę języka rzeczywistego, a nie zdań tworzonych w celu udowadniania pewnych hipotez językoznawczych.

Najważniejszym wspólnym zagadnieniem badawczym językoznawców funkcjonalnych jest to, jaką rolę pełni dana struktura językowa w komunikacji językowej lub innych funkcjach języka. Dyskurs jest więc bardzo istotnym przedmiotem zainteresowań językoznawców funkcjonalnych w opozycji do zainteresowań językoznawców formalnych, którzy bardzo rzadko wychodzą ponad poziom zadania. Wiele badań nad

stylistyką językową zostało przeprowadzonych przez językoznawców funkcjonalnych.

Można stwierdzić, że podstawą językoznawstwa funkcjonalnego jest badanie języka w kontekście jego użycia przez mówiącego i adresata, celów konwersacyjnych uczestników dyskursu i funkcji języka. Za główną funkcję języka w językoznawstwie funkcjonalnym przyjmuje się funkcję komunikacyjną; Firbas [1986] stwierdza, że język nie może być odizolowany od swojej głównej funkcji (czyli funkcji komunikacyjnej).

Reasumując, analiza dyskursu oraz pragmatyka pełnią nadrzędną funkcję w językoznawstwie funkcjonalnym. Dik [1987: 7], na przykład, uważa, że w funkcjonalnym paradygmacie różne komponenty języka są traktowane w taki sposób, że pragmatyka jest postrzegana jako wszechogarniająca rama, w obrębie której mają być badane semantyka i składnia. Semantyka jest uważana za instrumentalną dziedzinę w stosunku do pragmatyki, a składnia jest instrumentalna w stosunku do semantyki. Podobne stanowisko prezentuje Givon [1989]; w jego ujęciu pragmatyka jest najszerszą i najważniejszą dziedziną językoznawstwa. Takie poglądy są oczywiście w opozycji do formalnego podejścia do języka [Harris 1951; Chomsky 1957; Lees 1960], w którym składnia jest centralnym i autonomicznym komponentem języka.

3. Główne podejścia do analizy dyskursu i ich zakres

Analiza dyskursu, będąca częścią językoznawstwa funkcjonalnego, jest niewątpliwie jednym z najszerszych, a jednocześnie najślabiej zdefiniowanych obszarów językoznawstwa. Główną przyczyną tego stanu rzeczy wydaje się fakt, iż dziedzina ta, mając charakter interdyscyplinarny, oparta jest na wielu różnych dyscyplinach naukowych, takich jak na przykład: antropologia, socjologia, socjolingwistyka czy filozofia. Ogólnie rzecz biorąc istnieją dwa różne podejścia do analizy dyskursu: funkcjonalne i formalne.

Podejście funkcjonalne definiuje dyskurs jako analizę każdego aspektu użycia języka [Fasold 1990: 65], która nie może być ograniczona do opisu form lingwistycznych, niezależnie od celów lub funkcji, którym formy te miałyby służyć w komunikacji ludzkiej [Brown and Yule 1983: 1]. Funkcjonałiści uważają więc, że owe zewnętrzne funkcje kształtują wewnętrzną organizację języka. Z drugiej strony podejście formalne do analizy dyskursu postuluje, iż język może odgrywać funkcję socjalną i poznawczą, ale funkcje te nie wpływają na wewnętrzną organizację języka. Analiza strukturalna skupia się na sposobie, w jaki różne jednostki

(zdania bądź ich części) funkcjonują we wzajemnych relacjach [van Dijk 1985: 4].

Można jednak pogodzić podejście funkcjonalne, kładące nacisk na użycie języka w szerszym kontekście, z podejściem formalnym, kładącym nacisk na struktury i modele językowe, i zdefiniować wypowiedź jako wyrażenia – jednostki języka, które są wewnątrznie skontekstualizowane [Schiffrin 1994: 40]. W rzeczywistości analiza dyskursu odkrywa przed nami wewnętrzną zależność pomiędzy strukturą a funkcją lub tekstem i kontekstem [Schiffrin 1994: 42]. Wszystkie podejścia do analizy dyskursu, takie jak na przykład: *socjolingwistyka interakcji* [Gumperz 1982], *etnografia komunikacji* [Hymes 1974], *analiza konwersacji* [Garfinkel 1974], *teoria aktów mowy* [Austin 1962; Searle 1969] czy *pragmatyka* [Grice 1975] badają zarówno strukturę, jak i funkcję (tekst i kontekst). Struktury analizowane w wypowiedzi prowadzą do wyodrębnienia funkcji, które są lingwistycznie realizowane w ten sposób, iż tworzą struktury.

Warto zauważyć, iż zakres i rola kontekstu nie są takie same w różnych podejściach do analizy dyskursu. *Teoria aktów mowy* i *pragmatyka Grice'a* traktują kontekst jako wiedzę użytkowników języka o otaczającym ich świecie; wiedza ta odpowiedzialna jest za sposób posługiwania się i interpretowania przez nich języka. W *etnografii komunikacji* oraz *socjolingwistyce interakcji* kontekst rozumiany jest jako wiedza i sytuacja; wiedza to nasza kompetencja komunikacyjna, podczas gdy kontekst sytuacyjno-kulturowy definiuje poszczególne wydarzenia komunikacyjne. *Analiza konwersacji* natomiast bada relacje między wiedzą, sytuacją i tekstem, traktując kontekst w sposób najbardziej szeroki. Należy jednak zaznaczyć, że w *analizie konwersacji* wiedza nie może być rozpatrywana w oderwaniu od sytuacji, wiedza ta nie ma bowiem charakteru kognitywnego. Ponadto w podejściu tym każde sekwencyjne wyrażenie zależy od poprzedniego kontekstu (wypowiedzi), stanowiąc jednocześnie kontekst dla następnego wyrażenia językowego czy następnej części wypowiedzi.

4. Pragmatyka jako analiza dyskursu

Współczesne użycie terminu *pragmatyka* przypisywane jest filozofowi Charlesowi Morrisowi [1938: 6], który dziedzinę tę definiował jako badanie relacji między znakami i ich odbiorcami. W późniejszych definicjach, na przykład Levinsona [1983: 5], *pragmatyka* definiowana jest jako badania lingwistyczne, w których czyni się odniesienia do pewnych aspektów kontekstu, gdzie kontekst rozumiany jest jako tożsamość,

przekonania, wiedza i intencje uczestników wydarzenia komunikacyjnego oraz parametry czasu i miejsca tego wydarzenia.

Część współczesnych lingwistów anglojęzycznych czy filozofów języka nie rozróżnia *analizy dyskursu* od *pragmatyki*, przyjmując, iż przedmiot i zakres badań obu dziedzin jest taki sam. Przykładem może być nie-kartezjańska *pragmatyka relacji* (*Relational Pragmatics*) [Kopytko 2000, 2001, 2004], której przedmiotem badań są głównie *kompetencja i performancja pragmatyczna* (*pragmatic competence and performance*). *Pragmatyka relacji* proponuje podejście interakcyjne w analizie pragmatycznej, kwestionuje obiektywność kontekstu, wyjaśnia przyczyny nieporozumień w komunikacji oraz podkreśla interdyscyplinarność pragmatyki.

Model *pragmatyki relacji*, będący alternatywą dla *pragmatyki racjonalistycznej* (*Rationalistic Pragmatics*)¹, oparty jest na racjonalno-empirycznym podejściu do pragmatyki, które charakteryzuje brak absolutyzmu, determinizmu czy redukcjonizmu oraz kontekstualność zjawisk pragmatycznych. Ponadto w modelu tym *kompetencja pragmatyczna* w przeciwieństwie do *kompetencji gramatycznej* traktowana jest jako zmienna. *Pragmatyka relacji*, wersja nie-kartezjańskiej pragmatyki [Kopytko 2001], koncentruje się na analizie relacji pomiędzy poszczególnymi elementami systemu pragmatycznego, który składa się z: 1) użytkowników języka, 2) języka oraz 3) kontekstu. Te trzy elementy teorii języka nie funkcjonują w izolacji, lecz tworzą zintegrowany system wzajemnych relacji.

Kontekst w *pragmatyce relacji* składa się z wewnętrznego (mentalnego) kontekstu i zewnętrznego (społecznego czy fizycznego) kontekstu, w którym używany jest język. Kontekst wewnętrzny pełni zasadniczą funkcję w pragmatyce, ponieważ dzięki niemu można mówić o dodatkowym *metapragmatycznym* wymiarze znaczenia kontekstualnego, na który składają się cele i motywacja interlokutorów oraz lingwistyczne i paralingwistyczne cechy wypowiedzi.

W *pragmatyce relacji* występuje zależność pomiędzy pozajęzykowymi, kognitywnymi strukturami, które są konieczne w generowaniu i interpretacji znaczenia, a wiedzą konkretnej osoby, która wpływa na użycie przez nią języka. Wiedza danej osoby uzależniona jest od: poznania (percepcji), konacji (celów i motywacji) oraz afektu czy emocji (pozytywnych i negatywnych). W sumie można powiedzieć, iż interlokutor (osoba rozpatrywana w wymiarze mentalnym) traktowany jest jako

¹ W *pragmatyce racjonalistycznej* zjawiska pragmatyczne oraz ich analiza traktowane są w sposób deterministyczny i redukcjonistyczny. Pragmatyka ta postuluje istnienie jednej poprawnej interpretacji danego zjawiska pragmatycznego [Grice 1975].

powiązany wzajemnie system poznawczy, afektywny oraz konacyjny, który odpowiedzialny jest za generowanie wewnętrznego kontekstu dla danej wypowiedzi.

Należy również podkreślić, że w *pragmatyce relacji* komunikacja (czy dyskurs) rozpatrywana jest w dynamicznie rozumianym *kontekście relacji*, którego potencjalny zakres ograniczony jest przez indywidualny potencjał pragmatyczny i afektywny danej osoby, oraz przez czynniki społeczno-kulturowe i środowiskowe [Kopytko 2004]. Afekt rozumiany jako zjawisko społeczne może mieć różne natężenie i przyjmować różne formy, może mieć charakter jawny bądź ukryty.

Podsumowując, główne postulaty *pragmatyki relacji* są następujące: 1) *pragmatyka relacji* jest dziedziną interdyscyplinarną, 2) system pragmatyczny składa się z trzech komponentów (użytkowników języka, kodu czy języka oraz kontekstu), 3) te trzy elementy tworzą zintegrowany system pozostający ze sobą we wzajemnych relacjach oraz 4) teoria ta zajmuje się zarówno *kompetencją pragmatyczną*, rozumianą jako wiedza językowa użytkowników, jak również zjawiskami *performancji*, na przykład problemami związanymi z określoną interakcją społeczną.

5. Uwagi końcowe o definicjach i zakresie dyskursu

Termin *dyskurs* jest niewątpliwie wieloznaczny, może odnosić się do różnych dziedzin i dyscyplin. Możemy więc mówić o dyskursie naukowym, politycznym czy literackim. Ponadto termin ten funkcjonuje wieloznacznie nie tylko treściowo, ale również zakresowo. Bywa odnoszony do: 1) konkretnego, pojedynczego przypadku wydarzenia komunikacyjnego, a także do 2) typu wydarzeń.

Należy też zaznaczyć, iż część współczesnych lingwistów anglojęzycznych czy filozofów języka [np. Kopytko 2001] nie rozróżnia *analizy dyskursu* od *pragmatyki*, przyjmując, iż przedmiot i zakres badań obu dziedzin jest taki sam. Językoznawcy ci traktują i analizują dyskurs jako konkretne i pojedyncze wydarzenie komunikacyjne osadzone w dynamicznie pojmowanym kontekście.

Dyskurs bywa też definiowany jako przede wszystkim językowe, dynamiczne zjawisko o społecznej [Krzeszowski 1997: 236] lub społeczno-kulturowej [Chruszczewski 2002: 18] naturze, którego centrum stanowią teksty rozumiane jako komunikatywne i stąd funkcjonalne jednostki będące też pojedynczymi realizacjami poszczególnych dyskursów. Warto zaznaczyć, iż podobne stanowisko w rozumieniu terminów *dyskurs* i *tekst* reprezentują Brown i Yule [1983: 1].

W odmienny sposób postrzega dyskurs van Dijk [1980: 3], dla którego teksty są abstrakcyjnymi i teoretycznymi konstrukcjami leżącymi u podstaw dyskursu – konkretnego i pojedynczego wydarzenia komunikacyjnego. Podobnie traktują dyskurs Widdowson [1979: 90] i Edmondson [1981: 4], którzy wprowadzają rozróżnienie pomiędzy tekstem jako kombinacją zdań tworzącą spójną całość a dyskursem jako konkretnym wydarzeniem komunikacyjnym polegającym na konkretnym użyciu owych kombinacji.

Ponadto istotna jest relacja między paralingwistyką a analizą dyskursu czy tekstu. Wydaje się bowiem, że w badaniach nad tekstem czy dyskursem należy również brać pod uwagę język ciała, gestów i zachowań człowieka oraz inne pozajęzykowe elementy komunikacji.

Literatura

- Austin J., 1962, *How to Do Things with Words*, Cambridge, Harvard University Press, MA.
- Chomsky N., 1957, *Syntactic Structures*, Mouton, Haga.
- Chruszczewski P., 2002, *The Communicational Grammar of Political Discourse*, Logos Verlag, Berlin.
- Bondarko A., 1991, *Functional Grammar: A Field Approach*, John Benjamins, Amsterdam.
- Brown G., Yule G., 1983, *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Chafe W., 1994, *Discourse, Consciousness and Time*, University of Chicago Press, Chicago.
- Dik S., 1987, *The Theory of Functional Grammar*, Foris, Dordrecht.
- Edmondson W., 1981, *Spoken Discourse: A Model for Analysis*, Longman, London and New York.
- Fasold R., 1990, *Sociolinguistics of Language*, Blackwell, Oxford.
- Fribas J., 1986, *A systematic view of functional sentence perspective* [w:] *Teoria tekstu*, red. T. Dobrzyńska, s. 117–136.
- Garfinkel H., 1974, *On the origins of the term „ethnomethodology”* [w:] *Ethnomethodology*, red. W. Turner, Penguin, Harmondsworth.
- Givon T., 1989, *Mind, Code and Context: An Essay in Pragmatics*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey.
- Grice H., 1975, *Logic and conversation* [w:] *Syntax and semantics: speech acts*, vol. 3, red. P. Cole i J. Morgan, Academic Press, New York, s. 41–58.
- Gumperz J., 1982, *Discourse Strategies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Halliday M., 1978, *Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*, Edward Arnold, London.
- Harris Z., 1951, *Structural Linguistics*, Phoenix, Chicago.

- Hymes D., 1974, *Toward ethnographies of communication* [w:] *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, s. 3–28.
- Kopytko R., 2000, *Cartesianism versus Kantianism: A choice for pragmatics?*, „Rask” 13, s. 57–78.
- Kopytko R., 2001, *From Cartesian towards non-Cartesian pragmatics*, „Journal of Pragmatic” 33, s. 783–804.
- Kopytko R., 2004, *The affective context in non-Cartesian pragmatics: A Theoretical grounding*, „Journal of Pragmatics” 36, s. 521–548.
- Krzeszowski T., 1997, *Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Semantics*, Wydawnictwo Energeia, Warszawa.
- Kuno S. 1972, *Functional sentence perspective: a case study from Japanese and English*, „Linguistic Inquiry” 3(2), s. 61–195.
- Lees R., 1960, *The Grammar of English Nominalizations*, Mouton, Haga.
- Levinson S., 1983, *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Martinet, A. 1962, *A Functional View of Language*, Clarendon Press, Oxford.
- Morris C., 1938, *Foundations of the theory of signs* [w:] *International Encyclopedia of Unified Science*, red. O. Neurath, R. Carnap i C. Morris, University of Chicago Press, Chicago.
- Schiffrin D., 1994, *Approaches to Discourse*, Balckwell, Cambridge, Mass., Oxford.
- Searle J., 1969, *Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge.
- van Dijk T., 1980, *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, Longman, London.
- van Dijk T., 1985, *Introduction: Discourse as a new cross-discipline* [w:] *Handbook of Discourse Analysis*, vol. 1: *Disciplines of Discourse*, red. T. van Dijk, Academic Press, New York, s. 1–10.
- Widdowson H., 1979, *Directions in the teaching of discourse* [w:] *Explorations in Applied Linguistics*, red. H. Widdowson, Oxford University Press, Oxford, s. 89–100.

DISCOURSE IN CONTEMPORARY ENGLISH LINGUISTICS

Summary

The first section of the article deals with the main assumptions of functional linguistics in which the analyses of language functions, discourse and linguistic pragmatics are at the centre of investigation. The following sections of the paper present the most important approaches to discourse analysis and linguistic pragmatics. The final section briefly discusses the multidimensional character of discourse analysis and pragmatics, as well as the relation between discourse analysis and paralinguistics.